

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Խ Օ Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

«Ձեռնարկ»ներ Կրօնական գիտելիքների». Ա. տարի, 253 եր., գինը՝ 60 կոպ., Բ. տարի, 115 եր., գինը՝ 40 կոպ., Գ. տարի, 103 եր., գինը՝ 40 կոպ., Թիֆլիս:

Երեւն էլ կազմուած են նախապատրաստականի համար: Կազմել է Արսէն աւագ.— Բահ. Բագրատունի:

1) Ա. տարի.

Ինչպէս գրքի առաջաբանից երևում է, առաջին տարուայ ձեռնարկը պատրաստուած է կարդալ-գրել չգիտեցող մանուկների համար, հետեւապէս նրանց ձեռքը տալու չէ: Հ. Հեղինակը այս ձեռնարկը յատկապէս Թիֆլիսի Մարիամեան-Յովնանեան օր. դպրոցի աշակերտուհիներին է յարմարեցրել, այն դպրոցի, որտեղ ինքը դասատու է, և ուր իւրաքանչիւր դասարանում շաբաթը երեք դաս է որոշուած: Իմաստներն ու աղօթքները, թէպէտ բերուած են գրաբար ու աշխարհաբար, սակայն մանուկները սովորելու են միայն աշխարհաբար: Տարուայ ընթացքում աւանդուելիք դասերի թիւը 41 է:

Դասերը աւանդւում են հարց ու պատասխանով, ծանօթից անծանօթը գնալով, և վերջը, ուսուցչի կողմից ամփոփուելով: Վերջինը, իսկապէս, ղեկավարում է սանիկներին: Ինչ խորթ է թւում, սակայն, այն հանգամանքը, որ նոր դասն էլ ուսուցիչը աւանդում է մանուկներից մէկի միջոցով, այն հիման վրայ, որ նրան առաջուց ծանօթ է դասի բովանդակութիւնը: Այդպիսի մէկը, իմ կարծիքով, միայն խանգարել կարող է, ոչ թէ պիտանի լինել: Ուրիշ բան է, եթէ մանուկների մեծ մասը որ և է գաղափար ունենար աւանդուելիք նիւթի վերաբերմամբ:

Տասնուհինգերորդ դասից սկսած՝ լոյս է ընկնում և՛ թրքահայ կամ արեւմտեան բարբառը, որ, կարմիր

Թեիլի պէս, անցնում է ամբողջ գրքովը: Խօսք չկայ շատ լաւ միտք է, որ ուստահայը սովորի թրքահայի բարբառը, և՛, դրա հակառակը՝ Բայց, այդ նպատակին գիմել այս աստիճան արհեստական եղանակով, — անհասկանալի է: Ոչինչ չէի ունենայ ասելու, եթէ մանուկների կէսը, կամ գոնէ քառորդը, թրքահայեր լինէին: Բայց ի՞նչ միտք ունի՝ դասարանում պատահմամբ գտնուած մի-երկու երեխայի պատճառով, գիրքը, — հետեւապէս և ողջ դասարանը, — խօսեցնել երկու բարբառով, Բնականը, այս դէպքում, իսկապէս, այն է, որ երկու-երեք թրքահայ մանուկները, ամենայն հեշտութեամբ, կսովորեն մեր բարբառը, որը նոյնքան է կարևոր նրանց, ինչքան նրանցը՝ մեզ: Կամ՝ ի՞նչպէս պէտք է օգնեն երեխաներին տանը, նրանց ծնողները, — ինչպէս ցանկանում է հեղինակը, — քանի որ նրանք, շատ շուտով, կանգ են առնելու բոլորովին մի օտար բարբառի առջև:

Յամենայն դէպս, հ. Բադրատունու յօրինած այս «Ձեռնարկը» բոլորովին ուշիւէֆ կերպով դուրս է գալիս Կրօնի՝ մեր բոլոր միանման ձեռնարկների շարքից: Հեղինակը միակն է, որ ինքնուրոյնութեան ցանկալի ճանապարհն է բռնել: Շնորհաւորել միայն կարելի է այսպիսի մի սիրուն քայլ, մանաւանդ որ նա սրանով շատ է թեթեւացնում այն կրօնուսոյցների բեռը, որոնց վիճակում է գործ ունենալ անգրագէտ մանկութեան հետ:

Գրքի սկզբում դրուած է ա. տարուայ ուսման ծրագիրը, այն է՝ տանը, ծնողները, եղբայրներն ու քոյրերը, եկեղեցին, եկեղեցական պաշտօնեաները, ծոցովուրդը, ուսումնարանը, ուսուցիչները, աշակերտները, արհեստներ, պաշտօններ, ուտելիք-խմելիք, հագնելիք, բնութիւնը, աղօթքներ և գլխաւոր տօները:

Նայելով իր կազմուածքին, այս «Ձեռնարկը», իսկապէս, օրինակելի դասերի մի հաւաքածու է. բայց ձգձգուած է, շատ ձգձգուած, որով և գրքի ծաւալը շատ մեծացած է: Մինչդեռ, չգրոյցների՝ միատեսակ ու անվերջ կրկնութիւններից խուսափելու համար, — կարելի էր կորրէկտ,

ամփոփ մի բան տալ կրօնուսոյցների ձեռքը: Այդ դէպքում, կարելի էր, 40 գասի փոխանակ, տալ շատ-շատ առաջին դասերը, իսկ միւսների՝ լոկ ծրագիրը, որպէս զի ուսուցիչն էլ, ծամած-պատրաստած նիւթերի փոխանակ, ունենար սեփական աշխատանքով ձեռք բերելու և ինքնուրոյն կերպով մշակելու գործ: Իսկ, ինչպէս որ կայ, այդ նապաղ գրոյցների միջին մարդ կարող է գլուխը կորցնել:

Հ. Բագրատունին միաժամանակ ոչք է դարձնում և՛ լեզուի մաքրութեան վրա, որ շատ կարեւոր հանգամանք է: Նա աշխատում է մանուկների՝ ուսումնարան տարած ժողովրդական բառերը շարունակ դրականներով փոխարինել: Բայց, ինչ հարկաւոր է ամէն տեղ շտկումներով զբաղուելով, գիրքը ծանրաբեռնել, երբ կարելի էր, պատահած առաջին դէպքում ծանօթութեան մէջ յիշել, և մնացածը ուսուցչին թողնել: չէ՞ որ ուսուցիչ ասուածն էլ ավտոմատ չէ:

Արհեստների ու պարապմունքների մասին հասկացողութիւն տալիս, հեղինակը շատ է հեռու գնում, նա ամէն բան ուզում է դասարանում ասած լինել. ոչինչ չէ թողնում կեանքի մէջ անձամբ տեսնելու. օրինակ, դրաքննիչ, ճարտարապետ, գատաւոր և այլն. մանաւանդ որ արհեստի կամ պաշտօնի լոկ անունն ու կարճ բացատրութիւնը լսելով, նրանց մօտիկից ծանօթանալու հնարաւորութիւնը չունենալով, ոչ միայն շատ բան չէ ձեռք բերւում, այլ և անմարտելի գաղափարներ են կուտակւում մանկական ուղեղում՝ ի միաս պարզ ըմբռնելի օգտակար հասկացողութիւնների: 99 երեսում տպագրական արհեստն է բացատրւում, բայց մի բոպէ մտածող չկայ, որ, աչքով չտեսած, ոչինչ չի հասկացուի:

— Վրաշարութիւնն ու ծաղաղութիւնը, երկուսն էլ արհեստներ են, դրաշարը գոյծ ունի տառերի հետ և ծառայում է տպարանումը. նա արօյրի կտորների վերայ փորում տառերը ջոկում է, կապում իրար հետ և բառ կազմում. այդպիսով ամբողջ երես է կազմում, յետոյ գնում են մամուլի տակ, թանձր թանաք են քսում վրան:

տպագրութեան թերթը ամրացնում են վրան և ծածկում: յետոյ մեքենան շարժում են, մամուլը ճնշում է և տպուած թերթերը մէկը միւսի ետեւից դուրս են գալիս: Էլի մի-երկու օրինակ:—

«Դատաւորն ունի դատաւորական աթոռ. նա է լսում բողոքաւորների բողոքները. քարտուղարն արձանագրում է դատարանում խօսուածքները: Դատաւորը վկաներին է հարցնում, թէ որ կան. նրանց ցուցմունքներն էլ գրի են առնում: քարտուղարը. այս ամենից յետոյ դատարանի անդամներն առանձնանում են իրենց խորհրդարանը, այնտեղ վերջնական որոշումն են կայացնում և դարձեալ գալիս են դատարանական գահիճը, ուր կայացւում է վերջնական դատաւճիռը» (118):

— «Հեղինակներուն աշխատանքը շատ է. ինչպէս ըսիք—անոնք կհեղինակեն կամ կթարգմանեն դատագրքեր և կարդալու գրքեր—վէպիկներ, վէպեր, ժողովրդական հեքիաթներ, խաղեր, երգեր, բանաստեղծութիւններ, հանելուկներ, առակներ: Հեղինակներուն նպատակն է, որ ժողովուրդն ու մանուկները կարդան, կրթուին, դաստիարակուին ու զարգանան» (121):

Ու այս բոլորը,—թէև ոչ այսպէս մշակուած ձևով,—ասում են 8—9 տարեկան երեխաները. ու այս բոլորը ուսուցիչն ասում է անդրադէտ մանուկներին . . .

Դրբի մէջ խիստ աչքի է ընկնում դաստիարակական մի կեղծ ուղղութիւն, որով մանուկներին առաջնորդելը՝ ուղղակի յանցանք է: Ես փաստակար եմ համարու^թ ամենքի կողմից՝ հանրապէս և բարոյախօսի ու կրօնուսոյցի կողմից՝ մասնապէս, մանուկներին տուած այսպիսի մի խրատ:—

«Որդիքը պէտք է ազօթեն ծնողների համար . . . , որ նրանք արդար և սուրբ լինին, առողջ լինին, փորձանքից ու չարից աղատուեն, վատութիւն չանեն ուրիշներին . . . ազգաւորներին ողորմեն, ազօթասէր լինեն . . . » (28):

Արա առիթով շատ բան կարելի է ասել, բայց բաւականանում եմ նկատել, որ երեխայի աշխոյժ, վաւիճուն

բնութիւնը այդպիսի լուրջ ու անմարսելի մտքերով չպէտք է թառամեցնել: Թողէք, մեծանայ, և, երբ պէտքն զգայ, արդէն ինքը կաղօթի, մանաւանդ թէ ինքը կյօրինի իր աղօթքը:

Կամ այսպիսի բան. «Ի՞նչ էք կարծում, երեխայք, ձեր հայրիկն ու մայրիկն էլ ունին պարտականութիւն դէպի ձեզ, այո՛, ունին. նրանք պիտի ձեզ սիրեն, խնամեն, . . . ուսումի տան, երբ մեծանաք՝ պաշտօն պիտի ճարեն ձեզ համար . . . հայրիկն ու մայրիկը պիտի հսկեն ձեր դրսի քայլերի վերայ . . . » (29):

Սխալ հասցէի չէ՞ ուղղուած արդեօք այս խրատը . . .

Այսպիսի անյարմարութիւններ շատ ունի այս «Զեռնարկը». բայց ես դառնում եմ մասնական նկատումներին:

Աղօթքների մասին շատ բան է ասուած, բայց, — որ գլխաւորն է, — ո՛չ մի տեղ չէ բացատրուած, թէ աղօթքն ինչ է ու ինչից է առաջ գալիս:

Կամենալով բացատրել սէրը, հեղինակը գրում է «Սէրն է՝ որ . . . քաղցրացնում է ծնողներին իրենց կրած նեղութիւնները . . . ինչո՞ւ, նրա համար՝ որ սիրում են ձեզ» (19):

Լոգիկա չկայ:

Հեղինակի կարծիքով, Մեծ Հայրը՝ Աստուած, մեզ աւելի է սիրում, քան մեր փոքր հայրը, որովհետեւ Աստուած ամէն բան կարող է անել, իսկ մեր հայրը չի կարող: Յետոյ էլ աւելացնում է՝ «մեր հայրն էլ քիչ չէ սիրում, բայց էլի Մեծ Հայրը աւելի է սիրում» (22): — Ո՛ւր է լոգիկան:

Փոքր հայրն ինչո՞վ է յանցաւոր, որ շատ բան չէ կարողանում անել: Ուղիղն այն է, որ սխալ եզրակացութիւններ չանելու և հակառակութիւնների մէջ չընկնելու հեշտ միջոցը՝ այդպիսի հարցեր չօջափելն է:

Հ. Բագրատունին ջանքեր է գործ դնում մանուկներին ապացուցելու, որ Աստուած երկնքումն է. դրա համար նա դիմում է հակառակ բանաձևի, — Աստուած ամէն տեղ է: Իսկ դրանում նրանց համոզում է հետեւ-

եալ հարց ու պատասխանով։

— «Աստուած մեր դասարանումը կ'այ.—կայ. միւս դասարանումն էլ կ'այ.—կայ. հէնց այժմս, էս րոպէիս։—Այն իսկ ճանապարհին, ծովի վրա, եկեղեցում, բանտում, . . —կայ» (23)։

Այսպիսի վերացական նիւթերի մասին խօսելիս՝ շատ լաւ կլինի, որ ուսուցիչը սովորական հարց-պատասխանով չղեկավարուի, քանի որ, այնպէս տրամադրելով երեխային, որ անպատճառ ուղած պատասխանը ստացուի,—ոչ միայն մեր նպատակին հասած չենք լինի, այլ և ստեր կլինենք փչած, ճնշում գործ դնելով առողջ դատողութեան վրա։

Այդպիսի վերացական մտքերը,—եթէ ուսուցիչը օրինակներով ու մօտաւոր նմանութիւններով չէ կարող բացատրել,—աւելի լմաւ կանի, որ առաջարկի ուղղակի իրրեւաբանութիւն։

Հ. Բագրատունին մանուկների վրայ վեց պարտք է դնում.— ծնողասիրութիւն, արածների հաշուետւութիւն, օգնութիւն, հաւատ դէպ ծնողները, հնազանդութիւն և ազօթք՝ ծնողների համար (որ մէկը յիշեն խեղճերը)։ Իմ կարծիքով, բաւական է, որ որդիքը հաւատ ունենան դէպի ծնողների արարքները, հնազանդեն նրանց, ու արածների հաշիւը տան։

Հեղինակը, խրուելով հարցերի մէջ, հակասութիւնների մէջ է ընկնում։ Պահանջելով, որ մանուկները հաւատ ունենան դէպի ծնողները, յանկարծ այսպիսի բան է ասում. «Շատ երեխաների հայրիկն ու մայրիկը . . կոշտ ու կոպիտ են մնացել . . , այդ դէպքում որդիքը,—եթէ հասկանում են,—չպիտի նմանուին նրանց, այլ՝ լաւերից օրինակ վերցնեն» (30)։

Յետոյ էլ,—կամենալով իր սխալն ուղղել,—նոյն երեսում աւելացնում է. «Ոչ, երեխայք, նորա սիւրբ են, նորա պաշտելի են»։

Ինչով բացատրենք։

Հեղինակը սրտի մասին այսպիսի բաներ է ասում երեխաներին, որոնք մեծերին անգամ դժուար հասկա-

նալի են: «Սիրտը մեր կեանքն է, մեր արևն է, մեր գանձն ու հանգստութիւնն է, մեր երջանկութիւնն է» (49):

Դրանք ուղղակի սխալ կարծիքներ են:

1) Սիրտը մեր գանձը չէ (օրովհետեւ գանձը մեզնից դուրս է), իսկ հանգստութիւնն ու երջանկութիւնը՝ մեր գործերն են:

2) Ասելով՝ «Սիրտը մեր արևն է, մեր գանձն է» և այլն, — երեւոյնքը նիւթապէս կընդունեն:

Բայց, միայն սիրտը չէ, որ այդպէս է, «Ուսումն էլ կեանք է, գանձ է» (60):

Յետոյ աւելացնում է. «Մեծ Հօր ուղած սիրտը պայծառ ու փայլուն է, ինչպէս երկնքի վերայ շողացող ու ցօղացող պայծառ աստղը և ինչպէս աղբիւրի պարզ, վճիռ, ականակիտ ջուրը . . » (49):

Ու դեռ նա համոզուած է, որ մանուկների հետ է խօսում:

Պաշտօնների մասին խօսելիս էլ մանուկը բացատրում է.

— «Ուսուցչի պաշտօնը շատ պատասխանատու պաշտօն մըն է, և որքան պատասխանատու, նոյնքան և քնքոյշ, ազնիւ և մեծ պաշտօն մըն է. ուսուցչի ձեռքին է մանուկին սիրան ու հոգին, միտքն ու կամքը . . » (114): «Մեր սիրտը մաքուր պահելու համար՝ (ի միջի այլոց) պէտք է . . . քահանաներին փողոցում պատահելիս, ողջունենք, ձեռքը համբուրենք և տանք «Յորհնեալ տէր» (50):

Փոխանակ պարզ կերպով ասելու, թէ «մարդը բարի է, բայց Աստուած ամենաբարի է», հեղինակը մարդու բարութիւնը պայմանական է համարում, ասելով «Մարդը ոչ միշտ է բարի, ոչ ամենի համար է բարի», — որ սխալ է: Եթէ մէկը բարի է, տարակոյս չի կարող լինել, որ նա համ միշտ է բարի, համ էլ՝ ամենքի համար: Դրական ու գերադրական աստիճանները քերականութեան մէջ անգամ պայմաններ չեն ընդունում:

Կամ՝ մի այսպիսի բան: —

— Դուք հայելի ունիք տանը:

— Ունինք:

— Դուք նայում էք նրա մէջ.

— Նայում ենք:

Ինչո՞ւ էք նայում:

— Որ ուղղենք մեզ:

Այդպիսի մի հայելի են և վէպերը, առակները, բանաստեղծութիւնները, լրագիրները և թատրոնական բեմը. դրանց մէջ ահա ժողովուրդը նայում է և ուղղում է իւր սխալները» (152):

Մինչդեռ լոյսն ու օդը ամենակարեւոր բաներն են, նրանց մասին՝ մանկական աշխարհին հազար ու մի բան կարելի է ասել, որոնք հազար անգամ աւելի շահագրգիռ ու օգտակար կարող են լինել նրանց, քան սրտի մասին ասված վերացական մտքերը, — հեղինակը կարճ է կապում իր խօսքը, աւելացնելով «Այսքանը բաւական է լոյսի և օդի մասին»: Ի զո՞ւր:

Տէրունական աղօթքի մէջ «Որ յերկինս ես» այսպէս է բացատրում. «Ի՛նչպէս երկնքին հասնել չենք կարող, այնպէս էլ Մեծ Հօրը հասկանալ չենք կարող» (151):

Բայց ի՛նչ մի անհրաժեշտ բան է, որ մեր աղօթքի մէջ յիշվի, թէ մենք չենք կարող հասկանալ մեր Մեծ Հօրը: Ու, եթէ մի ըոպէ ընդունենք, որ այդ այդպէս է, արդեօք դրանով մեր ու մեր Մեծ Հօր միջև մի սառնու-թիւն չի մտնի, մի վիհ չի բացվի: Եւ միթէ այդ է Յիսուսի սովորեցրած աղօթքի նպատակը:

«Եկեսցէ արքայութիւն քո». Սրա մասին ասված է «Մենք մեր Մեծ Հօրը պիտի սիրենք իբրև հայր և նրանցից պիտի վախենանք, իբրև թագաւորից» (153):

Կասկածելի է: Մէրն ու վախը (երկիւղը) մի տեղ չեն կարող լինել. «Երկիւղ ո՛չ գոյ ի սէրն», ասում է առաքեալը:

«Եւ թող մեզ զպարտիս մեր, որպէս և մեք թողումք մերոց պարտապանաց» — Հ. Բագրատունին այս կտորը բացատրում է, ինչպէս մեզնից ամէն մէկը հասկանում է Սակայն, ինչո՞ւ նա հեռու է գնում իր բացատրութեան մէջ, աւելացնելով «Դու մեզ ներքիւ այն ժամանակ միայն, երբ որ մենք ներում ենք մեր ընկերներին . . . իսկ եթէ

մենք նրանց չներենք, դու էլ մեզ մի ներիր» (161—162):

Իմ կարծիքով՝ այստեղ ժամանակի հարց չկայ, այլ՝ նմանութիւն: Ուղղակի՝ ինչպէս մենք ենք մեր ընկերներին ներում, այնպէս էլ դու մեզ ներիր:—Տէրունական առ զօթքի այս մասը ամենազօրաւորն է ու շատ խրատական. բայց, ավստ՛ս, որ յօրինողը չէ՛ կարողացել օգտվել դուրանից, ինչպէս պէտք է:

2) Բ. տարի.

Նիւթը սովորականն է,—Յիսուսի ծնունդից մինչև տնօրինական վերջին օրերի շրջանը՝ միացած առաջին մարդկանց համառօտ կենսագրութեանը:

Ինչքան ինձ յայտնի է, այդ վերջինը նոր բան է, Կրօնի այս կամ հետեւեալ տարուայ ծրագրի մէջ չկայ,—մի հանգամանք, որ բաւական դժուարացնում է ձեռնարկ պատրաստողի գործը: Հեղինակին,—խօսք չկայ,—չի կարելի մեղադրել, քանի որ նա ստիպված է նախընթացի ու նորի միջև որոշ կապ պահպանել կամ հիմք ստեղծել: Բայց, ինչ էլ լինի, երեխան շատ պէտք է լարի իր թոյլ երեակայութիւնը, որ կարողանայ ըմբռնել երկրորդ ու երրորդ օրերի արարչագործութիւնը: Վերը ասողալից երկինք, նորա տակը՝ ջրային երկինք կամ ամպեր. նրա տակը օդային երկինք կամ հաստատութիւն, իսկ բոլորովին ցած՝ երկիր—հող ու ջուր» (22): Մի խօսքով՝ երեք երկինք:—Ասելը հեշտ է...

Ինձ թվում է, որ լաւ կանէր նա, եթէ աշխարհի ստեղծագործութիւնը, որ—յամենայն դէպս Բ. տարուայ ծրագրի մէջ չէ մտնում,—երկու հանուր խօսքով ասէր, ու անցնէր մարդու ստեղծագործութեանը:

Մի քանի ուրիշ նկատումներ:

Աւետման նկարագրի մէջ ս. կոյս Մարիամի մասին ասուած է. «Նա յայտնեց—թէ ինքը կոյս պիտի մնայ. որովհետև ծնողները այնպէս են ուխտել»:—Սակայն, այդ-

պիսի բան չկայ. ծնողները ուխտել էին ոչ թէ, որ նա կոյս մնայ (մարդու կամքի դէմ աշկարա բռնաբարում չէր լինի այդ), այլ՝ որ ընծայուի տաճարին: Կոյս մնալը Մարիամի իր անձնական որոշումն էր: Այդպէս որ չլինէր, նրա կուսութիւնը ոչինչ առաքինութիւն էլ չէր լինի:

Առհասարակ հեղինակը խիստ է հետևում Ս. Գրքի լեզուի ձևերին, որոնք, սակայն, մանուկների համար կազմող ձեռնարկներում պարտաւորական չեն, քանի որ այստեղ աւելի միտք է հարկաւոր, քան՝ ձևականութիւն ու շարունականութիւն:

Երեխան ի՞նչ պէտք է հասկանայ Մարիամի այս խօսքից «Ես մարդ չզիտեմ»:

Գրաբարում «զայր ոչ գիտեմ»ը բոլորովին ուրիշ նշանակութիւն ունի: Իսկ այստեղ կարելի էր պարզապէս ասել՝ «Ես մարդ չունեմ»:

«Փառք ի բարձունսի» «Ի մարդիկ հաճութիւն»ը թարգմանուած է՝ «մարդկանց մէջ հաճելի յարաբերութիւն լինի», մինչդեռ նշանակում է՝ «երկնքի ու երկրի (մարդկանց) միջև հաշտութիւն եղաւ»:

Հեղինակը ճրտեղից է վեր առել այն միտքը, իբր թէ Յովհաննէս Մկրտիչն ուտում էր «մեծ մեծ մորեխներ», — այն էլ՝ «փայտի կամ բարակ պարանի վերայ անց կացրած» — Աւելի լաւ չէր լինի, եթէ բացատրէր, թէ ի՞նչպէս էր պատրաստվում նրա կերակուրը մորեխներից ու մեղրից:

Մկրտութեան նկարագրի մէջ (51) Յիսուս Յովհաննէսին ասում է՝ «Թող տուր, օրէնքը արդարութեամբ պէտք է կատարել» — Դրանից ի՞նչ պէտք է հասկանայ մանուկը:

Պարզ ու ճիշտ չեն բացատրուած նաև ինն երանութիւններից առաջինը, երրորդն ու եօթներորդը. — «Վեր են հոգով աղքատները, ինչ է նշանակում երկիր ժառանգելը, Աստծու որդի կոչուելը»:

«Անառակ որդու» առակի մէջ յօրինողն ասում է «Այդքո որդին իւր ամբողջ կեանքը պոռնիկների հետ է մաշել» — Ինչքան ինձ է յայտնի, «զկեանս» դրամական կա-

րողութիւնը պէտք է հասկանալ, ոչ թէ «կեանքը», Հեռեւապէս, կստացվի «իր ամբողջ կարողութիւնը, ունեցածը, պոռնիկների հետ է փչացրել»:

Հոգեգալստի նկարագրի մէջ ասված է. «Սոքա արբած չեն, որովհետեւ դեռ երեք ժամն է». մինչդեռ երեք ժամը, իսկապէս, հարբելու լաւ ժամանակն է: Բայց, երբ բացատրվի, թէ այդ երեք ժամը մեր հաշուով որ ժամն է,—այն ժամանակ ուրիշ պատկեր կստացվի:

«Հարստի ու Ղազարոսի առակի մէջ կարգում ենք. «Թող սա այստեղ ուրախանայ, իսկ դու այդտեղ պապակուիր»: Բայց խօսքը ոչ թէ այս կամ այն տեղի մասին է, այլ՝ ուրախանալու և ասանջութելու: Հեռեւապէս, պէտք է այսպէս շեշտուեն. «Թող սա այստեղ ուրախանայ, իսկ դու այդտեղ պապակուիր»:

Հեղինակը շատ տեղ առակների իրական, անմիջական բացատրութիւնները տալուց յետոյ, նոյնը աստուածաբանօրէն էլ է մեկնում, որ աւելորդ աշխատանք է, աչքի առջև ունենալով մանուկների, առանց այն էլ, նեղ աշխարհահայեացքները,—մինչդեռ աւելի կարեւոր և ուղղակի նիւթից բղխող կէտերը մնում են՝ առանց բացատրութեան՝ յաճախ թողնելով, որ ուսուցիչները բացատրեն:

Օրինակներ:—«Ողորմած սամարացին» առակի մէջ հեղինակն առաջարկում է ուսուցչին «բացատրել կրօնական տեսակէտով, որ—Երուսաղէմը՝ երկինքն է, Երիքովը՝ երկիրը, վիրաւորը՝ մեղաւորը . . .», «Անառակ որդու» մէջ՝ «պատմութեանը՝ նախկին անմեղութիւնը» և այլն,—մինչդեռ առանց բացատրութեան է թողնում, օրինակ, այսպիսի կարեւոր կէտեր:—Ինչքան արժէ մեր փողով՝ դանկանը, ինչ է նշանակում, իսկապէս, փարիսեցի, ինչ է նշանակում՝ «Տիրոջ փառքը ծագեցաւ», ինչու Զաքարիան տախտակ պահանջեց, և ոչ թողութ, ինչու աշակերտները երկու դրաստ են բերում Յիսուսի համար, էշ եւ աւանակ, և ոչ թէ՛ մէկը, էշն ինչ է, աւանակն ինչ, ինչու խաչուածների ըստծերը խորտակում էին, և այլն:

3) Գ. տարի.

Նիւթերն են տէրունական, աղբային ու եկեղեցական տօները, ընդ ամենը 18, որոնց մէջ մեծ տեղ է բռնում Լուսաւորչի անցքերի շրջանը: Յարմարաւոր տեղերին կցուած են Շարականից առնուած համադատասխան քաղուածքները, սակայն, մանուկների ուժերից վեր չափերով, թէպէտ յօրինողը պարտաւորական չէ համարում նրանց բոլորի անցնելը:

Ինչ վերաբերում է ս. Եղիշէի, Մովսէս Խորենացու, Գրիգոր Նարեկացու և Ն. Շնորհալու համառօտ վարքագրութիւններին, — որոնք ոչնչով չեն կապւում գրքոյկի բուն նիւթերի հետ, — անտեղի են: Դրանք, այդ սրբազան գրողները կարող են շատ սիրելի լինել մեզ, բայց, մանկավարժական տեսակէտից, դրանց վարքագրութիւնները մանկական գրքոյկներում՝ աչքի ընկնող անյարմարութիւն են համարւում:

Դալով ս. Շուշանիկին, նրա վարքագրութիւնը շատ տեղին է, թէ այն պատճառով, որ նա մեծ ժողովրդականութիւն է վայելում մեզինում, և թէ այն, որ նրա հայր, Մամիկոնեան Վարդանը արդէն պատկառելի տեղ է բռնում այս «Ձեռնարկի» մէջ:

Սակայն իր նկարագրութիւնների մէջ հեղինակը շուտ-շուտ է մէջ բերում երկրորդական անուններ, որոնց գոյութիւնը ոչ միայն ոչինչ օգուտ չէ տալու, այլ և նոր-նոր անկիւններ է պահանջելու մանկական, — առանց այն էլ փոքրիկ, — ուղեղներում: Բաւական է միայն յիշել, թէ ինչ դժուարութիւններ են պատճառում նոյն իսկ միջին դասարանների սաներին աշխարհագրական ու պատմական անունների, թուերի ու թուականների անգիր անելը:

Մեծ սխալ եմ համարում ես նաև այն կարծիքը, թէ «գրաբարձն քառերն» ու սճերը լեզուին գեղեցկութիւն են տալիս, քանի որ լեզուի գեղեցկութիւնը ոչ թէ խրթին ու ճռճռան քառերի, այլ պարզութեան ու հասկանալի լինելու մէջ պէտք է փնտռել: Իսկ հ. Բագրա-

տունին դրանով ուղում է «սաներին մաքուր խօսելու մէջ վարժեցնել» (42):

Աւելի անտրամաբան ի՞նչ կարող է լինել, երբ մի կողմից աշխատում ենք մեր մտքերը, մանաւանդ կրօնականները, ինչքան կարելի է, պարզ ու հեշտ ըմբռնելի անել մանուկներին, միւս կողմից զօրով ենք խօչնդոտներ ստեղծում, որպէս զի նրանք այդ մտքերը չհասկանան:

Աւելի լաւ չէ՞ր լինի, եթէ նա, օրինակ, կարդացողի ականջը ազատէր անտեղի իսկերից: «Իսկ շաբաթական պահքը ասում է վանքոց պահք: Իսկ տասներկու լուսեղէն սիւների տեղերում շինեցին տասներկու մատուռ, իսկ այն եկեղեցին, ուր բազմեցրին . . . » (16):

Ս. Գրիգորի ընդարձակ վարքագրութեան մէջ ոչ մի տեղ չէ բացատրուած, թէ ինչո՞ւ նա Լուսաւորիչ կոչվեց:— Կամ ի՞նչ հայերէն են հետեւեալները:

«Որով մենք նանաչուել ենք գիտնական աշխարհին» (102):—«Խորհնացին ջաղացպան է եղել . . . և սլարեգօտներից արհամարհուած» (103):—«Լսեցի քշկուլթիւններիդ մասին, որ լինում է Քո ձեռքով» (26):—«մտաւ մեհեանը իւր շնորհակալութեան մատթանքները տալու . . . գիցուհուն» (43):

Հ. Բագրատունին շատ տեղ, պարզ հասկանալի մտքերի համար էլ ծանօթութիւններ է դնում. աւելի կարեւոր չէ՞ր, որ բացատրէր, թէ ինչո՞ւ «պահքը առաջաւորաց է կոչուում, և ինչո՞ւ ժողովուրդը ս. Սարգսի պատ է անուանում»)48):

Նա յաճախ հակառակ է դնում տրամաբանութեանն ու հետեւողականութեանը:

«Երեք տարեկտն Գրիգորին նորա . . . դայեակը մկրտել տուաւ . . . և անունը դրին Գրիգոր» (40):—Դեռ ասում է՝ «23 տարեկան Տրդատը . . . սիրելի էր դարձել . . . Լիկիանոս իշխանին», յետոյ «այդ կոտորածից ազատուեցան . . . Խոսրովիդուխտ . . . և Տրդատ, որին նախարարը փախցրեց . . . Հռովմ» (41—42):—Դեռ՝ «Հռովմից փախաւ Հայաստան ս. Հռիփսիմեան . . . կոյսերը», յետոյ՝ «Հռով-

մում կար մի կուսանոց . . այդ կուսանոցումն էր և Հռիփ-
սիմէ անունով մի աղջիկ» (44)։

Նա սովորաբար քիչ է նշանակութիւն տալիս նախա-
դասութեան գլխաւոր անգամին, և տասնեակ տողեր
թողնում է առանց ենթակայի, մի հանգամանք որ թէ
քերականական ստրիկտուրի կողմից մի անյարմարութիւն
է, և թէ մանաւանդ մանուկներին զրկում է պատմութեան
գլխաւոր առարկայի վրա յենուելու յարմարութիւնից,
եթէ չասեմ—անհրաժեշտութիւնից։ Օրինակներ.

«Բայց սուրբ Գրիգորը հրաժարւում է այդ կոչումից
(47). միւս անգամ այդ անուանը (իբրև ենթակայի)
հանդիպում էք միմիայն քսան եւ ութ տող անցնելուց
յետոյ—«սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչը եղաւ . . առաջին
կաթողիկոսը» (51). անցնում էք 24 տող,—ու էլ չէք հան-
դիպում այդ անուանը։

Ձէ հ. Բագրատունին մանուկների համար ոչ կարգին
մշակուած պատմութեանքներ է կարողանում տալ, ոչ էլ՝
հեշտ ըմբռնելի դասեր կազմել։

Ձպէտք է մոռանալ, որ նրա երեք գրքոյկներն էլ
կրտսեր նախապատրաստականի սաներին են յատկացուած։

Բայց նրա «Ձեռնարկը» սխալ մտքեր էլ է պարու-
նակում։

Նա ասում է «Հանգանակ հաւատոյ՝ հաւատի բա-
ժինն է, մասնակցութիւնն է, դաշն է, գրաւն է. նա ու-
ղիղ պիտի արտայայտուի հաւատոյ վարդապետութեան
մասին» (62)։

Սխալութում է—հաւատի հանգանակը ոչ թէ հաւատի
բաժինն է, և այլն, այլ՝ ինքը՝ հաւատի վարդապետութիւնն
է, նա ամբողջն է, ոչ թէ՝ նրա մի մասը։

Ասում է՝ «Յիսուս ինքը՝ Հօր հետ մի բնութիւն, մի
գոյացութիւն է կազմում» (63).—Պարզ չէ։ Անշուշտ, նա
գրաւով չէ ուզում ասել, իբր թէ նրանք երկուսով են
մի բնութիւն կազմում։ Ու, եթէ այդպէս է, այդ դէպ-
քում պէտք է ասէր՝ «Յիսուս իր Հօր բնութիւնիցն է,

ներա էութիւնիցն է. այսինքը ինչ որ Հայրն է, այն էլ Որդին է»:

Գրում է. «Ս. Մեսրոպը վարդապետը եկեղեցական սուրբ գրքերից Մաշտոց ասուած գիրքը կանոնաւորելու համար՝ կոչւում է Մեսրոպը Մաշտոց»:

Սխալվում է—«Մաշտոց» բառը Մեսրոպի իսկական անունն է, որից և մեր ծիսարանը առել է իր անունը: Հեղինակութիւնը, գրուածքն է իր անունը առնում հեղինակի անունից, ոչ թէ՛ հեղինակը՝ հեղինակութիւնից:

Նա գրում է «Ս. Գրիգոր Նարեկացին . . . ուսաւ Նարեկայ վանքումը . . . և նոյն վանքին վանահայր կարգուելով, կոչուեցաւ Նարեկացի»:

Է՛լի սխալւում է: Նարեկը գիւղի անունն է. այդ գիւղիցն էր ս. Գրիգորը, այդ պատճառով էլ կոչւում է Նարեկացի:

Երկու խօսք էլ՝ թարգմանած կտորների մասին:

Հռիփսիմեանց շարականի մէջ «վաճառականք առատք անյայտ մարգարտին» (58) թարգմանւած է՝ «Խրբւ առատ վաճառականներ՝ անյայտ մարգարիտն էին որոնում—Քրիստոսի փեսայութիւնը և նորա արքայութիւնը»:

Իմ կարծիքով՝ պէտք է թարգմանուէր. «Խրբւ վաճառականներ, գնալով հեռաւոր երկրներ առատ-առատ, նոյն իսկ ձրի տուին հաւատի մարգարիտը, որ անյայտ էր այն կողմերի ժողովուրդներին»:

Առաքեալների շարականում «Հայրատունկ այգւոյն հրեղէն պարիսպը և բարձր աշտարակը, ոսկեղէն բաժակը և ժիր մատուռակ» (34) հ. Բագրատունին, «այգի» ասելով, Հայաստանն է հասկանում, և Թագէտօին ու Բարթողիմէօսին՝ Հայաստանի հրեղէն պարիսպները:

Ինչքան ես եմ հասկանում, այգին՝ եկեղեցին է, և առաքեալները այդ եկեղեցու պարիսպներն են՝ եկեղեցու թշնամիների դէմ:—Իսկ բաժակների ոսկեղէն լինելը ոչ թէ նրանց՝ ժանգ չվերցնելու յատկութիւնն է ակնարկում, այլ՝ իմաստութեան և սիրու գինիով լցված լինելը: Վարդանանց շարականի մէջ «Նորահրաշ պսակաւոր»ը

Թարգմանել է «Խելքից վեր հրաշալի պսակը գլխիդ դրած» . . զօրագլուխ դարձար:

Այն ինչ ես կ'Թարգմանէի՝ «Նորահրաշ է քո պսակը, որովհետեւ ոչ թէ, ուրիշ պսակաւորների պէս, սպանելով պսակեցիր, այլ՝ մեռնելով»:

Յամենայն դէպս, չնայելով այսքան ու այսպիսի թերութիւններին, հ. Բագրատունու «Ձեռնարկները մեր կրօնուսոյցներից շատերին կարող են զգալի ծառայութիւն անել:

Էմմ. Բահ. Նազարեանց.

40 նոյեմբեր 1903 թ.

Մոսկվա.

Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն

ՀՈԳԵՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԸ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՇԱՐԺՈՒՄ

Պրոֆ. Ի. Գ. Օրբանսկի

(Շարունակութիւն եւ վերջ).

Այդ հանգամանքը անյաղթելի արգելք կը լինէր համադրական ինքնագիտողութեան, բայց բարեբաղդաբար մեր գիտակցութեան ծաւալը թոյլ է տալիս որոշ ընդարձակութիւն՝ մանաւանդ տպաւորութիւնների մի քանի խմբերի՝ — օրինակ տարածութեան և ձայնի վերաբերութեամբ: Այդ խմբի տպաւորութիւնները առաւել զգալի դարձնելու համար կարելի է նրանց աւելի տեղականացնել, որից բարեօրէն էն ինքնագիտողութեան պայմանները, Իսկ տպաւորութիւնների այլ խմբերի մէջ, ինչպէս և վերացական մտածողութեան, զգացմունքների, ցանկութիւնների միջոցին թէև սեւեռած ուշադրութիւնը առաջ է բերում